

Шиманович Г.М.

УДК 811.111'373

СУЧАСНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ПРИРОДУ І ФУНКЦІЇ ІМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню іменника, а саме його природи та функцій. Дослідження природи найменування словами різних частин мови є одним з найголовніших положень для уточнення й розвитку теорії номінації. Частини мови неодноразово привертали до себе увагу лінгвістів різних напрямків та шкіл і продовжують досліджуватися в різних аспектах, з різних точок зору сучасних лінгвістичних теорій та підходів. Для сучасних лінгвістичних досліджень є характерним комплексний багатоаспектний аналіз номінативних одиниць, при якому когнітивні параметри вивчаються в тісному зв'язку з параметрами комунікативними. Іменник завжди був у центрі досліджень і був вихідною точкою і підставою для порівняння. У виникненні і розвитку системи частин мови іменнику належить центральне місце, тому що певною мірою всі інші слова можуть бути виведені з предметних і подійних імен.

Ключові слова: іменник, частини мови, ономаціологічний підхід, номінативна функція.

Анотация. Статья посвящена исследованию природы и функций имени существительного в системе частей речи в современном английском языке. В работе освещены современные взгляды, подходы и теории в изучении данной части речи, а именно ономациологический, когнитивный и прототипический подходы, генеративная теория и др.

Ключевые слова: имя существительное, части речи, ономациологический подход, номинативная функция.

Summary. The article is devoted to profound study of the functions, place and role of Noun in the system of the Modern English language. Different modern linguistic approaches to the category of English Noun are analyzed in this article. The features of the noun within the identificational triad "meaning-form-function" are correspondingly, the following 1) the categoric meaning of substance; 2) the changeable forms of number and case; 3) the substantive functions in the sentence. Noun has got plenty of nominative functions, because it can fulfil almost any syntactical function, denoting Agent, Patient, Instrument etc. Nouns can be used as semantic equivalents of the whole expressions. They can name not only actions, qualities, conditions, but also more complicated notions. Noun has got limited number of morphological categories, such as the category of number, case. The grammatical category of gender is factually absent in Modern English. The noun is the main nominative part of speech, effecting nomination of the fullest value within the framework of the notional division of the lexicon. As a part of speech, the noun is also characterized by a set of formal features determining its specific status in the lexical paradigm of nomination. It has its word-building distinctions. The noun has the power, by way of nomination, to isolate different properties of substances (i.e. direct and oblique qualities, and also actions and states as processual characteristics of substantive phenomena) and present them as corresponding self-dependent substances. This natural and practically unlimited substantivization force establishes the noun as the central nominative lexemic unit of language.

Key words: Noun, Part of Speech, onomasiological approach, nominative function.

Частини мови належать до фундаментальних понять лінгвістики. Основні морфологічні й чимало синтаксичних і змістовних характеристик цих класів слів неодноразово були об'єктом дослідження в лінгвістиці. Разом із тим осторонь від розгляду залишалося багато дериваційних і словотворчих рис окремих частин мови, а також їхні дискурсивні властивості. Нові дослідження в сучасній лінгвістиці, в тому числі й в когнітивній, дають можливість зробити нові кроки до більш глибокого висвітлення суті частин мови в усім багатстві властивих їм функцій і у всій складності способів їх формальної репрезентації в мові, що і зумовлює актуальність цього дослідження. Крім того, в мові відбуваються зміни, і "граматико-категоріальна динаміка номінативних одиниць у мові є основою для подальших еволюційних змін морфологічної підсистеми" [1, с. 24].

У межах ономаціологічного напрямку частини мови розглядаються насамперед як слова, що називають різні за своєю природою фрагменти світу. Наприкінці ХХ століття ономаціологія почала розгалужуватися у двох напрямках: з одного боку, вона виконує свої первинні завдання – вивчає процес творення номінативних одиниць на підставі словотворчих моделей [2; 3], способи та механізми мовної об'єктивізації різних типів понять [4; 5, 6], семантичні та номінаційні зв'язки [7; 8], когнітивну природу номінативного процесу [9; 10]; з іншого боку, ономаціологічний підхід розглядається як "динамічний, функціонально-комунікативний аспект вивчення одиниць та категорій усіх рівнів, ролі останніх у номінативній діяльності мовця, їхнього смислового завдання, мети використання у конкретному висловлюванні (тексті)" [11, с. 29] з урахуванням прагматичних ознак комунікативного процесу, його невербальних складників [12, с. 41].

Усередині цього напрямку основний акцент робиться не стільки на питання про те, що позначають окремі частини мови, скільки на позначення фрагментів світу, на які вони спрямовані, на ономаціологічні сутності, які можна поставити їм у відповідність. Отже, об'єктом ономаціології є номінативні одиниці різного мовного статусу як результат комплексного мовленнєво-мисленнєвого процесу, який має як психологічні, біологічні, соціальні, фізіологічні, так і власне мовні основи [5, с. 4]. У цьому напрямку у вивченні еволюції мови помітна роль приділяється номінативній діяльності людини з її антропоцентричною природою.

З ономаціологічної точки зору важливо відобразити, що стоїть за цілком зрозумілою різноманітністю лексичних значень, якщо вони все-таки підводяться під деякі загальні категорії, а також встановити, у якому обсязі і які знання про об'єкти фіксуються в їхніх позначеннях. Когнітивний напрям додав цьому та

іншим питанням конкретність, пов'язавши відповіді на них із репрезентацією знань у голові людини, з існуванням ментального лексикону і пам'яті, з різними структурами знань, із принципами сприйняття світу. Становлення когнітивної науки дозволяє використовувати її дані в більш широкому плані. Іншими словами, у когнітивній граматиці частини мови одержують висвітлення з боку ментальної діяльності людини.

Як особливі класи слів частини мови вивчалися в різних аспектах і ракурсах. На сучасному етапі розвитку лінгвістики можна стверджувати, що розподіл слів на частини мови обумовлений їх належністю до лексики (словника), граматики (морфологічних і дериваційних категорій, які вони виражають), а також їх відношенням до мовної діяльності, дискурсу та комунікативної мети.

Дослідження природи найменування словами різних частин мови є одним із найголовніших положень для уточнення й розвитку теорії номінації. Частини мови можна розглядати як проєкції у світ мови різних за своєю суттю чи за сприйняттям людиною об'єктів дійсності. Іншими словами, не можливо вивчати частини мови як слова-назви без того, щоб не досліджувати їхні номінативні функції чи не з'ясувати, як відбивається в них мовна діяльність людини.

В узагальненому смислі можна вважати, що будь-яка мовна одиниця, яка наділена змістом і яка співвідноситься постійно з яким-небудь екстралінгвістичним об'єктом, виконує завдяки своїй значущості номінативну функцію.

Слова різних класів мають різні ступені номінативної значущості слова. В.В. Виноградов зазначає, що: "основні частини мови характеризуються протиставленнями: 1) іменник, який називає предмет (субстанцію) протиставлений усім іншим частинам мови – прикметнику, прислівнику і дієслову, які називають ознаку предмета або іншу ознаку; 2) серед частин мови, які називають ознаку, прикметник і прислівник протиставлені дієслову; 3) частини мови, які називають ознаку, також протиставляються одна одній залежно від того, називають вони ознаку тільки предмета (дієслово, прикметник) або ознаку іншої ознаки (прислівник)" [13, с. 437]. Н.Ю. Шведова також підкреслює, що первинне членування словникового складу диктується розподілом слів за категоріями предметності, процесуальності, ознаковості й кількості [14, с. 152].

Основним протиставленням вважається опозиція імен й не-імен. Іменник завжди був у центрі досліджень і був вихідною точкою і підставою для порівняння (праці І.В. Арнольд, Н.Д. Арутюнової, І.О. Смирницького, Г.А. Уфимцевої тощо). У виникненні і розвитку системи частин мови іменнику належить центральне місце, тому що певною мірою всі інші слова можуть бути виведені з предметних і подійних імен. Семантичною базою іменників є позначення предметів і тих понять, що "характеризуються, насамперед, тим, що вони відображають матеріальні предмети й містять через це в собі загальну категоріальну ознаку предметності" [15, с. 135].

В.М. Живов визначає іменник як "клас повнозначних слів (частина мови), що містить у собі назви предметів та істот і може виступати в пропозиції переважно як підмет і доповнення" [16, с. 499]. Однак, іменник не є класом слів, що відрізняється єдністю своїх структурних властивостей, і демонструє виразну формальну протиставленість імен власних і імен загальних, імен конкретних і абстрактних, твердих і нежорстких десигнаторов. На підставі одних тільки структурних характеристик виділити іменник було б досить складно. У кожній частині мови чітко виділяється сфера первинних значень, на основі яких формуються вторинні значення. Виникнення вторинних значень можливе тільки на базі первинних значень, які мають свої власні формальні ознаки; якщо виникнення первинних значень може бути простежене генетично, поява вторинних значень в конкретній мові є синхронно модельованою операцією, що піддається опису й певною мірою є передбачуваною [5, с. 51]. Базою найменування виявляються ті самі значення, що ми приписуємо окремим частинам мови як основні чи первинні, і які називаються загальнокатегоріальними. На основі цих значень в мові формуються всі вторинні значення, починаючи від граматичних, обов'язкових для конкретної мови, які реалізують первинні значення у визначеному більш деталізованому й уточненому виді, і закінчуючи словотворчими, що теж модифікують категорії предметності, процесуальності й призначеності, але вже не в обов'язковій і більш інформативній формі.

Широкий діапазон номінативних функцій іменника пов'язаний із тим, що він здатний виступати практично в будь-якій синтаксичній ролі, позначаючи агента дії й щось, що піддається дії, адресата дії та його знаряддя тощо. Зазначена різноманітність можливих синтаксичних позицій іменника у висловлюванні також накладає відбиток на функції іменника, які він здатний виконувати. Однак найяскравіше номінативна функція іменників виявляється в тому, що похідні і складні іменники можуть виступати як семантичні еквіваленти цілих висловлень, номіналізуючи їх. У короткій і мотивованій, тобто зрозумілій формі, похідні та складні іменники можуть узагальнювати цілі серії умовиводів. Тим самим іменники, виконуючи номінативну функцію, можуть називати не тільки прості дії (*investigation*), події (*negotiations*), стан (*suffering*), якості (*youth*) тощо, але й більш складні поняття, тому що вони є знаками знайомих нам за попереднім досвідом чи за попереднім контекстом обставин названих дій, подій, станів тощо.

Описана здатність іменників називати результат серії переходів від знаків-повідомлень до знака-назви відома в лінгвістиці як номіналізація. Усі розглянуті види перетворень є моделюючими процесами, тобто процесами, що протікають за визначеними правилами й у відповідності зі своїми власними структурно-семантичними закономірностями.

Визначення "семантичного змісту" граматичних і словотворчих категорій показує, що в кожній частині мови існує визначений діапазон значень, що мають формальне вираження, і що нові назви виникають, як правило "за готовими зразками і підлаштовуються під одну із семантичних рубрик чи етикеток". Їхня

сукупність створює щось подібне полю номінації цієї частини мови, чи ноетичному простору моделюючих значень мови [5, с. 95].

Так, ноетичний простір іменників існує у вигляді складного переплетіння граматичних і словотворчих значень, обумовленого насамперед тим, які граматичні категорії представлені в мові. Набір морфологічних категорій іменника в англійській мові досить обмежений. Безперечно існує категорія числа, дуже суперечним видається існування категорії відмінка. Граматична категорія роду в англійській мові фактично відсутня, але позначення біологічної статі в мові існує. Для позначення статі в мові використовуються лексичні або словотворчі засоби. При необхідності виразити ознаку статі в *nomina agentis* у структурі найменування з'являється спеціальний дериваційний суфікс зі значенням "жіночий рід", наприклад, *farmer* – *farmette*, *manager* – *manageress*. У зв'язку з обмеженою дією деяких суфіксів у мові можуть використовуватися й інші словотворчі засоби: особові займенники або особливий маркер (*female dentist*, *spokeswoman*, *male secretary*).

Категорія числа англійських іменників є чітко вираженою. Основне призначення цієї категорії – протиставлення одиничності й множинності предметів. Однина є базисною формою. Множина позначається формантом –s. Таку продуктивну словозмінну модель форми множини можна назвати "відкритою моделлю", тому що нові слова, що з'являються в мові, оформлюються в множині саме цим способом. Поряд з відкритою моделлю, існує низка закритих груп; іменники, що належать до цих груп, утворюють форми множини за допомогою непродуктивних засобів, закріплених тільки за цими іменниками. Не всі іменники мають здатність протиставлятися за одиничністю / множинністю, звідси виникає найбільш важливий підрозділ на лексико-граматичні підкласи: на обчислювальні й необчислювальні. Межа між обчислювальними й необчислювальними іменниками може проходити між лексико-семантичними варіантами іменників – якщо мова йде про окремий прояв відчуття, почуття тощо, то форма множини можлива, наприклад, *pains* як "effort"; *attentions* як "wooing" [17, р. 57]. Значення обчислювальності / необчислювальності не має власної форми, але реагує певним чином на морфологічну форму числа. Утворені іменники входять до польової структури іменника: обчислювальні іменники мають усі ознаки категорії числа і входять до ядра поля, тоді як необчислювальні знаходяться на його периферії.

На противагу чітко вираженої категорії числа, проблема відмінка в англійській мові зводиться до питання, чи існує в цій мові відмінок. Відповідь на це питання залежить насамперед від того, як розглядати відмінок: як форму або тільки як зміст, переданий тими чи іншими засобами. Якщо виходити з положення, що відмінок – морфологічна категорія, яка передає відносини імені в реченні, то звідси випливає, що ті чи інші співвідношення, що передані відмінком, повинні передаватися формою самого імені. Усі інші засоби не є морфологічними й тому не можуть розглядатися як форми відмінка. Можна говорити саме про два відмінки в англійській мові: про загальний відмінок (Common Case) і присвійний (Possessive Case).

Частини мови неодноразово привертали до себе увагу лінгвістів різних напрямків та шкіл і продовжують досліджуватися в різних аспектах, з різних точок зору і тепер. Для сучасних лінгвістичних досліджень є характерним комплексний багатоаспектний аналіз номінативних одиниць, при якому когнітивні параметри вивчаються в тісному зв'язку з параметрами комунікативними (Р. Джеккендофф, В.І. Заботкіна, Ю.М. Караулов, О.С. Кубрякова та ін.). При цьому інтерес до комунікативності номінативних одиниць може бути визначений як сукупність цілеспрямованого впливу "середовища" на систему мови. Подібний вплив призводить до появи в системі нових особливостей. Орієнтація системи засобів номінації на виконання комунікативних завдань не може бути поясненою поза взаємозв'язком із функціями конкретних мовних засобів у процесах виникнення висловлення та його реалізації. Якщо під функцією розуміти використання мовного засобу для збереження і вираження ним певного поняття, то в перелік основних задач функціонального підходу до аналізу номінативних одиниць може бути включене вивчення змін їх прагматичних і синтаксичних функцій у висловлюванні. Під час функціонування мовних одиниць, зокрема в англійській мові, має місце функціональна переорієнтація. Лексичні одиниці набувають нових прагматичних ознак і відповідно змінюють свої категоріальні особливості.

Генеративна теорія, яка зазнала певної еволюції, визнає подальшу лексикалізацію граматики, тобто впевненість у тім, що лексика грає набагато значнішу роль у будові правильно-оформлених синтаксичних конструкцій, ніж уявляли раніше. Лексичні одиниці визначаються як особливі сутності, їх функції в побудові одиниць більш високого рівня визначені їхньою категоріальною приналежністю. Наслідком цього стало те, що категоріям окремих частин мови стали відводити центральне місце в структурі синтаксичної системи. Для всієї генеративної граматики центральним є питання про те, як визначається частини мовна віднесеність слова, які властивості одиниці вона відбиває.

У межах прототипічного підходу, який набув популярності у зв'язку з розвитком когнітивної лінгвістики, робиться спроба встановити, що саме зближує всі іменники, всі дієслова і т. д., і робить їх представниками однієї і тієї ж частини мови в концептуальному змісті, у супереч факту їхньої очевидної лексичної різноманітності. Цей підхід описує "кращі зразки" предметів, дій і переходи від кращих зразків до їх "вироджених" аналогів [18, с. 137]. У ході своїх емпіричних досліджень психолог Є. Рош довела, що притаманна людині ментальна процедура категоризації значною мірою спирається на її досвід; ми відносимо об'єкт до певної категорії не з огляду на встановлені теоретичні правила, а на основі прототипу – найкращого зразка категорії і родової подібності з ним. У термінах граматики прототип визначається як еталонний репрезентант певного інваріанта серед інших його представників.

Усі згадані вище підходи й теорії ставлять своєю метою знайти відповідь на питання про те, які структури знання стоять за словами різних класів, в яких процесах пізнання й сприйняття світу отримані ці знання й у якій формі, які фрагменти світу виділені й осмислені людиною, як саме мовні позначення

свідчать про цей процес і як це все пов'язано з існуванням і функціонуванням таких розрядів слів, як частини мови.

Джерела та література:

1. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова – К. : Изд-во украинского филологического центра, 2000. – 248 с.
2. Полложин М. М. Функціональний і когнітивний аспект англійського словотворення / М. М. Полложин – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 236 с.
3. Торопцев И. С. Словопроизводственная модель / И. С. Торопцев – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1986. – 148 с.
4. Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации / Н. Д. Голев – Томск : Изд-во Алтайского ун-та, 1989. – 249 с.
5. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении / Е. С. Кубрякова – М. : Наука, 1978. – 188 с.
6. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова – М. : Наука, 1981. – 200 с.
7. Блинова О. И. Явление мотивации слов / О. И. Блинова – Томск : Изд-во Алтайского ун-та, 1984. – 191 с.
8. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова – М. : Наука, 1986. – 194 с.
9. Ломов Б. Ф., Беляева А. В., Носуленко В. Н. Вербальное кодирование в познавательных процессах / Б. Ф. Ломов, А. В. Беляева, В. Н. Носуленко – М. : Наука, 1986. – 128 с.
10. Селіванова О. О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / О. О. Селіванова – Черкаси : ЦНТІ, 1996. – 297 с.
11. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова – М. : Наука, 1976. – 386 с.
12. Даниленко В. П. Ономазиологическое направление в грамматике / В. П. Даниленко – Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1990. – 347 с.
13. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов – М., 1975. – 559 с.
14. Шведова Н. Ю. Лексическая система и ее отражение в толковом словаре // Русистика сегодня. Язык: система и ее функционирование / Н. Ю. Шведова – М., 1988. – С. 152 – 166.
15. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон – Л., 1972. – 216 с.
16. Живов В. М. Существительное // Лингвистический энциклопедический словарь / В. М. Живов – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 499 – 500.
17. Bloch M. Y. A Course in Theoretical English Grammar / M. Y. Bloch – М. : Vysshaya Shkola, 2000. – 380 p.
18. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова – М. : Институт языкознания РАН, 1997. – 326с.